CHAPTER 14

ASIR SONU İSTANBUL’UNDA BİR ZİHİN-BEDEN ROTASI

A ROUTE FOR MIND-BODY IN *FIN DE SIÈCLE* ISTANBUL

Güneş SEZEN¹

¹Dr., Özyeğin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye

e-mail: gunes.sezen@ozyegin.edu.tr

DOI: 10.26650/BS/AA14.2021.001-1.14

ÖZ

Bu çalışma, 19. asır sonunda yeni bir format ve seri olarak basılmaya başlanan cep romanlarından, Mustafa Reşit’in *Penbe Ferace*’sine (1892) odaklanacaktır. “Ara Nesil” yazarlarının asır sonunda hem yansıtıcı hem de inşacı bakışları, olay örgüsü ve özellikle erkek karakterlerin çiziminde belirgin bir rasyonel zihin ve kontrollü beden tahayyülünün etrafında gezinen bir kurmaca biçimine yönelmelerine sebep olmaktadır. Söz konusu tahayyül, çoğunlukla modernleşme tartışmalarına eşlik eden, bir “hâne krizi”nden kaynaklansa da bu roman özelinde, bilhassa İstanbul’un seyr ve eğlence mekânlarının karakterleri sözü edilen denetimin kaybına sürüklediği kaygısı etrafında gelişmektedir. *Penbe Ferace* romanında erkek karakterin kimliğini oluşturan tüm özelliklerin, karakter İstanbul’un farklı noktalarında gezindikçe nasıl evrildiği dikkati çeker. Özellikle Adalar, Göksu ve Beyoğlu arasında gezinen bahriye zabiti Server’in, öncesi, ânu ve gelecek tasavvurunun biçimleniş izlenir. Asır sonu insanının değişen yaşamının kurmacadaki görüntüsünün de izlenebildiği bu roman bağlamında, İstanbul’un farklı mekânlarında kurulan ilişkilerin Server’e olan etkilerine bakılacaktır. Mekânlar ve buna bağlı aşkların, Server’in karar mekanizmalarına etkisi, karakterinin savruluşu ve zihin / beden rotasının kaybı üzerinden, modern Osmanlı bireyine ilişkin toplum mühendisliği çabasının ve ideal ailenin imkânlarının sorgulaması yapılacaktır. Server’i, aşkları ve İstanbul’un farklı mekânları üzerinden değerlendirecek bu çalışmada, imkânsız ideallerin yanı başında sorgulanan “itidalli ideal erkeklik” ve şehrin değişen yüzü ile dönüşümdeki etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Penbe Ferace*, İstanbul mekânları, erkeklik, rasyonel zihin, kontrollü beden

ABSTRACT

This article focuses on Mustafa Reşit’s *Penbe Ferace* (1892), an example of the pocket novels which emerged at the end of the 19th century as a new book format. Writers of the era, with a reflectionist

and a constructivist perspective, are attracted to a specific type of fiction based on images of rational thinking and bodies under control, especially in the formation of male characters. This perspective is due to a “crisis at home” and it is in the company of a discussion of modernism. Especially in the context of this novel, it develops around anxieties about how Istanbul’s entertainment districts take characters out of the rationality/body control matrix. The male protagonist of *Penbe Ferace* transforms as he wanders around different districts of Istanbul. Mustafa Reşit elaborates on how the naval officer Server reflects on the present and the future, especially as he travels in places such as the Princes’ Islands, Göksu, and Beyoğlu. Different districts in Istanbul and the relationships formed there are examined, along with their influence on Server. As such, *Penbe Ferace* reflects society at the end of the 19th century. Mustafa Reşit questions how the protagonist is driven away in different places, under the influence of love as a dominant feeling, and how he loses track of his rationality. Along with this examination, the social engineering aimed at Ottoman society is also questioned and modernity is analyzed through the concept of the ideal family. This article, therefore, intends to bring the discussions around ideal masculinity in the concept of the ideal family to the fore, and to evaluate them in the overall discussion of modernism, which is reflected in the transformation of the city and the cultural change observed in certain quarters.

Keywords: *Penbe Ferace*, outdoors and indoors of Istanbul, masculinity, rational mind, controlling body

EXTENDED ABSTRACT

This article focuses on Mustafa Reşit’s *Penbe Ferace* (1892), an example of the pocket novels which emerged at the end of the 19th century as a new book format. Writers of the era, with a reflectionist and a constructivist perspective, are attracted to a specific type of fiction based on images of rational thinking and bodies under control, especially in the formation of male characters. This perspective is due to a “crisis at home” and it is in the company of a discussion of modernism. Especially in the context of this novel, it develops around anxieties about how Istanbul’s entertainment districts take the characters out of the rationality/body control matrix.

The male protagonist of *Penbe Ferace* transforms as he wanders around different districts of Istanbul. Mustafa Reşit elaborates on how the naval officer Server reflects on the present and the future, especially as he travels in places such as the Princes’ Islands, Göksu, and Beyoğlu. Different districts in Istanbul and the relationships formed there are examined, along with their influence on Server. As such, *Penbe Ferace* reflects society at the end of the 19th century. Mustafa Reşit questions how the protagonist is driven away in different places, under the influence of love as a dominant feeling, and how he loses track of his rationality. Along with this examination, the social engineering aimed at Ottoman society is also questioned and

modernity is analyzed through the concept of the ideal family. This article, therefore, intends to bring the discussions around ideal masculinity in the concept of the ideal family to the fore, and to evaluate them in the overall discussion of modernism, which is reflected in the transformation of the city and the cultural change observed in certain quarters.

To be able to evaluate the rationality/body control matrix in the novel, it is necessary to discuss modernism as a gendered topic. The central character - Server - provides the opportunity to discuss concepts such as “hegemonic masculinity” because he appears to be a man unable to make decisions about his desires, about places to go and not to go, as well as women. His military rationale and silent routine with books in Heybeliada are in sharp contrast with the festive night life at the heart of the city, and Server loses track while he is trying to make up his mind. As a member of the modern Ottoman family, his indecision invites a discussion of discipline of mind and body in the specific context of the 19th century.

Two reminders help Server find his way: one is his financial deficit and the second is the call of scientific thinking, which he has achieved by reading books and also through his military training. Marriage appears as the final stage of this crisis of masculinity, a stage which can confirm the social legitimacy of Server’s masculinity, while providing closure to his adventures. But since marriage is achieved only after Server satisfies his pleasures, it constructs its own hegemony, and invites new questions about women and the control on their bodies. Kılaret, the available woman, and Seher, the woman with the “ferace” (a long coat that hides the body), are differentiated from each other, from the perspective of body politics, and Server negotiates his ideal masculinity between them.

The route to “ideal masculinity” and “ideal family” in *Penbe Ferace* passes through avenues in which the control of mind/body is discussed around the anxieties of Nevton Server, who loses his way in amusement, but gets pulled away from the whirlpools of this life of pleasures by his rationale, his books, his search for legitimacy, and his escape to a sterile female body as a safe haven. The East/West dichotomy is also revealed in the novel, as districts such as Göksu, Tepebaşı, and Beyoğlu and places such as the French theatre and hotels are represented as places already Westernized or under the influence of Westernization. These places are in sharp contrast with Server’s routine in the Princes’ Islands, which is based on rational thinking and a careful monitoring of physical pleasures. Although he loses track when he faces this extravagantly Westernized lifestyle at the heart of the city, Server finds the way out, turning to his Western-style education, but in a selectively Westernized manner which brings the values of the East into dialogue with the transformations of the 19th century.

Giriş

19. yüzyılın sonunda, örnekleri daha önce Avrupa’da yaygınca kullanılan cep kitapları, Osmanlı’da da bir üretim ve tüketim biçimi olarak kullanılmaya başlanır.¹ Taşınması ve okuması hacim açısından daha kolay olarak tasarlanan bu kitaplar, hem değişen ve çoğalan okuyucu kitlesi hem de basım ve satım kolaylıklarının biraz daha fazla olması sebebiyle tercih edilmişlerdir. 19. yüzyılın popüler isimleri arasında sayılsalar da bugünün edebiyat eleştirmenleri tarafından küçümsenen ya da görmezden gelinen, ancak dönem açısından oldukça üretken olan yazarları, açılan ilk özel kitapçıların da teşviki ile “cep romanları” denen serilerde, önceki örneklerine göre daha küçük ebatlarla okuyucu karşısına çıkan kitaplarını yayımlatırlar. Bir satış tekniği olarak ise başta Arakel ve Şems kütüphaneleri olmak üzere, özel kitapçıların cep romanlarının üretimi ve yaygınlaştırılması için çaba harcadıkları ve hem işlev hem de okuyucuya farklı metotlarla ulaşım açısından etkin olmaya çalıştıkları görülür.

Arakel ve Şems’in bastırıldığı romanların hemen tamamı içerik açısından bilhassa romantik ilişkiler etrafında kurulan ve “hâne krizi”ne yani “aile” fikrine odaklanan metinlerdir. II. Abdülhamid’in devletin modernleşmesi adına yaptığı bazı denetleme ve disipline etme politikalarının, sözü edilen romanlarda yayıncı ve yazarlar tarafından da metne farklı biçimlerde uygulandığı görülür. Beden açısından genel bir medikal tavrın varlığı söz konusudur. Zihinsel denetim açısından da toplum mühendisliğine katılan yazarlar, yalnızca örnek karakterler çizmek yerine ders verebilecekleri bir olay örgüsü kurmayı genellikle tercih ederler. Tanzimat’ın ilk dönem romanlarında kötülüğü yapan genç kadın ve erkeklerden genellikle farklı olarak, cep romanlarında dramatik aksiyonu yükselten, mutlu evlilik, birliktelik imkânlarını yok eden çoğunlukla baba, amca ve genç erkekler ya da bazen ötekileştirilmiş genç kadınlar olur. Genç erkeklerin denetim yitimine eşlik eden ise çoğunlukla içine düştükleri alkol ve/veya gece hayatıdır. Hemen tüm cep romanlarının karakterleri sosyal sınıflarına uygun yerlerde içmekle birlikte gizlenmeye önem verirler. İçilen

1 Ian Watt’ın *Romanın Yükselişi*’nde İngiliz edebiyatı, Albert Laberre’nin *Kitabın Tarihi*’nde Fransız edebiyatı hakkında, çeşitli basım-yayın teknikleri ve satış stratejilerine ilişkin söyledikleri ile Osmanlı’daki gelişmeler benzerlik göstermektedir. Hem kitap ebadının küçüldüğü hem ucuz kâğıttan ya da ucuz edisyon baskımların yapıldığı hem ciltleme hem abonelik gibi farklı satış stratejilerinin sözü edilen coğrafyalarda denendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Gerard Genette, *Paratexts: thresholds of interpretation* (Yorumlama Eşikleri: Paratekstler) adlı çalışmasının “Format” kısmında, kitap basımı ve format ilişkisini ele alır. Formatın iki anlama gelerek kullanıldığını, bunlardan ilkinin kitabın ciltli ya da ciltsiz basılması demek olduğunu, ikincisinin ise kitabın ebadı demek olduğunu söyler (1997, s. 17). Ölçekten söz ederken de genel olarak Avrupa kitap tarihi ve özelde Fransa’daki baskı anlayışına odaklanmış olduğunu unutmamakla birlikte, üç ölçü sıralar: Büyük ebatlı kitaplar, orta ölçekli kitaplar ve küçük ölçekli kitaplar (s. 17). Bazı önemli eserlerin de sıradan okumalar ve gezinti okumaları için küçük formatta basıldığını ifade eder ve örneğin *Paul et Virginie*’nin ilk müstakil baskısının 1789’da küçük formatta yapıldığının eserin ön yazısında ifade edildiğini (s. 18) söyler. Aktarılan bu amaç ve stratejiler ile Arakel’in yazdığı yayıncı notunda cep romanlarının nerede, ne zaman okunacağına ilişkin ifadeleri neredeyse tercüme denebilecek kadar aynıdır (*Meyl-i Dil*, 1891, s. 1)

mekânlar genel olarak evler veya meyhane, birahane gibi yerlerdir. Mekân kapalı olmasa dahi herkes tarafından ulaşılmayan veya görülemeyen mekânlardır: sandallar, oteller veya otellerin arka bahçeleri gibi... İçme eylemi, nispeten görünür olan kamusal kapalı mekânlarda yapılıyorsa, bu mekânlar genel olarak erkeklerin yanlış kararlarını aldıkları ve gayrimeşru ilişkilere de bulaştıkları, karanlık ve kirli ya da sefahatin gayet serbestçe yaşandığı, Batılı eğlence biçimlerinin görüldüğü ve de “yanlış” Batılılaşmış ya da Batılı kimliklerin gittikleri mekânlardır. Otellerin içinde içildiği vakitlerde gizlenme arzusu öne çıkar ancak bu romanın kadın karakterlerinden Kılaret gibi Osmanlı olmayan, sahne sanatları ile ilgilenen ve partilerde gezen kadınlar için saklanma söz konusu edilmez. İçme eylemi kadın ve/veya erkek için, beraberinde muhakkak bir ahlaksızlık vurgusunu ya da farklı bir rasyonel bozulmayı kapsayarak olay örgüsüne dâhil edilen bir etmen olur.

Cep romanları içinde iki tanesi hariç, mesleklerini bildiğimiz erkeklere pek rastlanmaz, Mehmed Celal’in *Zehra*’sı ve Mustafa Reşit’in *Penbe Ferace*’si meslekleri ile tanıdığımız yegâne erkekleri barındırmakla dikkati çekerler. Bu meslek ise, özellikle 20. yüzyılda genellikle hegemonik erkekliğin önemli özelliklerini bünyesinde barındıran askerliktir. Gerçi askerlik mesleğinin (ya da askeri okulda okumak, askeri okulda öğretmenlik yapmak) henüz ulus-devlet inşası sürecinde ve sonrasında taşıdığı hegemoni yükünü asır sonunda o ağırlıkla taşıdığı söylenemez. Yine de bu erkeklik vurgusunun güç, cesaret, iyi eğitim, ekonomik düzen, disiplin gibi özelliklerini barındırmasıyla, dönemi için de idealin en yakınında konumlandırılabilir bir erkeklik biçimini kuşandığı söylenebilir. Bu çalışmada da idealin çevresinde kurgulanan bir erkeğin, başkahramandan başkaraktere ve oradan yeniden başkahraman olma ihtimaline salınışı izlenir. Yani güç kaybedip idealden, rasyonellikten, itidalden uzaklaşan, sonra yeniden o ideale yaklaştırmaya çalışan bir erkeğin macerasına odaklanılır. Bu arada da bu erkek karakterin şehrin farklı mekânlarında gezerken farklı aşkları da birlikte tecrübe edışıyle nasıl bir rota takip ettiği izlenir. Akıl-hayal, kadın-erkek, beden-zihin gibi ikili düşünme biçimlerini kuşanır gibi görünse de sınırları muğlaklaştıran bir erkeklik ve ilişkiler ağının metnin anlatıcısında da bir “arada kalma”yı yansıtır yansıtmadığı tartışılacaktır.

1. 5N 1K Erkeklik

Romanın erkek karakteri Server’in rotasını yitirışı ve erkeklik performansına ilişkin değişimlerin anlaşılabilmesi için erkeklik(ler) konusunu her yönden açıklamak gerekir. Bunun için de 5N 1K erkekliğe yani tartışılan metin üzerinden erkekliğin ne, nasıl, neden, nerede ve ne zaman olduğuna bakılmalıdır ve anlatıcı-yazar ve baş erkek karakter nezdinde erkekliğin

nasıl bir kimliğe sahip olduğu ya da olması beklendiği cevapları üzerinde durulmalıdır. Ancak bu cevaplar tüm ayrık ve kategorilenmiş olarak verilemezler, birlikte düşünülmelidirler.

R. W. Connell, *Erkeklikler* adlı çalışmasında şöyle der:

Erkeklik ve kadınlık, doğaları gereği birbiriyle ilişki içinde, yani toplumsal bir sınır çizme eylemi olarak ve kültürel bir karşıtlık olarak anlam taşıyan, ilişkisel kavramlardır. Bu ilişki, farklı toplumlarda ve tarihsel süreçlerde çizilen sınırların değişen içeriklerine bakılmaksızın değişmeden devam eder. Dolayısıyla bir bilgi nesnesi olarak erkeklik daima ilişki içinde erkekliktir (...) erkeklikler, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapılandığı pratik tertibatlardır. Doğaları itibarıyla tarihseldirler. İnşa edilmeleri ve yeniden inşa edilmeleri ise toplumdaki çıkar dengesini ve toplumsal değişimin yönünü etkileyen siyasi bir süreçtir. (2019, s. 96)

Yani yekpâre, değişmez, doğal ve tartışmaya kapalı bir “kategori” olarak görülmemesi gerekir erkeğin, bu yüzden tek bir erkeklikten değil, erkekliklerden söz edilmelidir. Bunun için de tam da atıf yapılan ilişkisellikler çözümlenmeli ya da tartışmaya açılmalıdır. Bu ilişkiselliği anlayabilmek için kuruldukları mekânlara da beraber bakmak gerekmektedir, çünkü hem mekânlar bu erkekliklerin biçimlenişinde ve performe edilmesinde önemli bir işleve sahiptirler hem de erkeklikler mekânların sorgulanmasını ve konumlanmasını sağlar görünmektedirler.

Mekân, kendisinden münezzeh biçimde şeyleri ve varlıkları tanımlayamadığımız, bazen basit bazen karmaşık yapısıyla hem belirleyici hem kuşatıcı bir unsurdur yaşamın. Kurmaca dünyasının öğelerinden biri olarak da kişilerin ruh hâlleri ve davranışlarının yansıması, nedeni ya da sonucu olmakla, her zaman mükemmel bir nedensellikte kurulmasalar da, metnin odaklarından. Özellikle modernleşme sorunsalının merkezde olduğu anlatılarda, mekânlar baş kahramanın davranışlarını etkileyen adeta birer fail olarak dahi varlık bulabilmektedirler. Hatta denebilir ki olumsuz etki insandan çok mekân üzerinden ya da mekânı temsil eden kişiler üzerinden gerçekleşir. Mekânın hem yansıma hem de Ayşe Demir’in altını çizdiği gibi, olayların gelişimine etki etmesi ve de kahramanların kararlarına bir “yönlendirici işlevi” söz konusudur (2009, ss. 203-204). Modernleşme sancılarının özellikle kamusal alanda görünürlüğü ve özel alanda yeni yaşam biçimlerini yansıtmakla zaman ve mekândan her iki uzamı da kapsadığı, kurmacanın kuruluşuna ve olay örgüsündeki duygusal ve cinsel ilişkinin boyutlarına göre hem iç hem dış mekânlar arasında gidip gelmeler olduğu görülür. Ancak iç ve dış yalnızca yaşanan olayların geçtiği yer olmakla kalmaz, karakterlerin eylemleri ve düşünceleri arasında da sorgulamalar biçiminde gerçekleşen bir iç ve dışın olduğunu da belirtmek gerekir.

Var olabilmek, tecrübe etme, ideal olma durumları arasında sıkışan erkeklik ve kadınlık hallerinin, mekânsal açıdan içeri ve dışarıyla olduğu kadar, içsel olarak da fiziksel temas

etmekle duygusal olarak hissetmek arasında salındığı², Gaston Bachelard’dan mülhem, bir “aralık olma”³ durumunda kaldığı söylenebilir. Bu bir çatışmayı ifade ettiği kadar bir diyalektiği tartışmak için de uygun bir konumdur. İçerisi ve dışarısının temsil ettiği ve arada gidip gelmelerin tehlikeli kaygan zemini, bir özgürlük duygusu kadar bir kaybolma ihtimalini de çağırıştırır. İç daha kapalı olsa da çoğunlukla daha güvenli ve sakin, doğru karar almanın olasılığı gibi görünür. Oysa tekinsizlik ve huzursuzluk, tüm iç mekânların da olasılığıdır. Buna karşın kurmacanın karakterleri genellikle huzursuzluk gibi huzuru da kendi inşa edecekleri içte, verecekleri içsel kararda -19. yüzyıl için çoğunlukla evde ve aile olma fikrinde- bulmakla, kapalı mekânın anlamını yine belli bir konfor alanında gerçekleştirirler denebilir. Bu biraz da Rilke’nin “dışarıda her şey ölçüsüzdür” (aktaran: Bachelard, 2019, s. 272), derken ifade ettiği, muvazenenin ancak içeri ile mümkün olduğu fikrinin bu yüzyıl sonu Osmanlı aydın-yazarı için de önemli ölçüde gerçek olduğunu hissettirmesiyle ilgilidir.

Kapalı mekânın çizilişinin de her zaman olumlu bir imgesi olmadığı bilinmekle birlikte, kapalı mekânlardan özellikle “ev”in yine de daha “kalıcı bir im”e sahip olduğu, çünkü yuva kurmak, aile olmak gibi ihtimalleri beraberinde taşıdığı görülür. Öteki cep romanlarının çoğunda olduğu gibi *Penbe Ferace*’de de özellikle toplumsal kabûlün gerçekleşmeyeceği “menfaat-i şehvaniye” söz konusu olduğunda bir aile evi kurulmaz, daha geçiçi mekânlar olan örneğin oteller seçilir. Ev, aile olmak ve evde olmak, yerleşmek, sabitlenmek, karar vermek anlamlarının hepsini birden yine evlilik bağı üzerinden gerçekleştirme arzusuna bağlanır. Baş karakter Server’in ailesine ilişkin herhangi bir bilgi yoktur, yaşadığı ve çalıştığı yerin askeri okul oluşu gibi daha eril bir mekânın da onun ev ve aile arzusunu güçlendirdiği söylenebilir. Bu yüzden aslında yazar-anlatıcının baştan sona ona bir yuva fikri vermeye çalıştığı düşünülür.

Modern birey ve modern aile kavramlarının, modern devlet kavramının sağlayıcılarından biri olarak görülmesinin izleri, hem izlenen politik tutum ve atılan adımlarla hem de kurmaca düzeyindeki toplum mühendisliği denemeleri ile sürülebilir. R.W. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* adlı çalışmasında, cinsel politikaların kültürel nedenlerle olduğu kadar, büyük ölçüde belli kurumlarla ilişkili olduğunu belirtir. Bu kurumlar devlet, aile gibi kurumlardır (1998, ss. 165-166) der ve ekler: “Muhafazakâr ideoloji, aileden ‘toplumun temeli’ olarak söz eder, geleneksel sosyoloji de onu çoğunlukla kurumların en basiti, daha ayrıntılı yapıların yapıtaşı olarak görür. (...) [Aile dışındaki] başka hiçbir kurumda ilişkiler, zaman

2 Jale Parla’nın ilk dönem romanları için “süfli lezzetlet” ile anlatmaya çalıştığı dönem yazarlarının şiddetle karşı çıktığı “menfaat-i şehvaniye” ve “menfaat-i nakdiye” (2010, s. 79) bu roman için de temel motivasyonlardan biri olmuşsa da Tanzimat erkekleri ile romanın baş karakteri Server arasında oldukça önemli farklılıklar vardır.

3 Bachelard, *Mekânın Poetikası* adlı çalışmasında insan için şu tanımlamayı yapar: “İnsan aralık duran varlıktır.” (2019, s. 266)

içinde böylesine yaygın; temas esnasında böyle yoğun; ekonomi, duygu, iktidar ve direniş örgüleri açısından böyle sıkı değildir” (ss. 167-68). Yalnız aile tartışması için değil ataerkil toplumsal yapının tamamına yönelen bakış, bu hegemoninin nasıl kurulup biçimlendiğini de sorgulatır. Connell, Antonio Gramsci’den ödünçlediği hegemonya kavramına ilişkin şöyle der: “[A]cımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlük” (Connell, 1998, ss. 246). Hegemonik erkeklik kavramına da buradan yola çıkarak ulaşan Connell’in literatüre en büyük katkılarından biri bu kavramın önünü açtığı ve kategorik düşünmenin önüne de geçen “erkeklikler”⁴ düşüncesidir. Böylelikle bu yazıda da altı çizilecek olan “yekpâre olmayan toplumsal cinsiyet, kadınlık, erkeklik” düşüncesinin besleyici temelini oluşturur. Hegemonik erkeklik kavramı, farklı kültür, zaman ve mekânlarda çeşitlilikler göstererek, erkek ve kadın arasındaki ataerkil ilişkileri meşrulaştıran, bu arada erkekler arası ilişkilerde de ezici bir gücü kendinde barındıran erkek kimliğini ifade etmek için kullanılır. Connell, *Erkeklikler* adlı çalışmasında bu çeşitliliği barındıran erkek kimliğine ilişkin şöyle der: “Erkekliğin çeşitliliğini ikrar etmek yetmez, erkekliğin farklı türleri arasında var olan -ittifak, tahakküm, itaatkârlık gibi- ilişkileri de anlamalıyız. Bu ilişkiler içleme, dışlama, sindirme, sömürme gibi pratikler aracılığıyla kurulurlar. Dolayısıyla erkeklik bir toplumsal cinsiyet siyaseti de barındırır” (vurgu yazara ait, 2019, s. 84).

Hegemonik erkeklik ve bunun yanı sıra örneğin başat erkeklik, melez hegemonik erkeklikler, kadınlıklar, geçici hegemonik erkeklikler gibi kavramlara ilişkin daha geniş bir tartışma alanı açan James W. Messerschmidt, *Hegemonik Erkeklik: Formülasyon, Yeniden Formülasyon ve Genişleme* adlı çalışmasında şöyle der:

Hegemonik eril toplumsal yapı (...) farklı türlerde güç ilişkilerinden oluşmaktadır ve toplumsal eylemler aracılığıyla sürekli ve yaygın bir biçimde yenilenmekte, yeniden yapılmakta, savunulmakta ve değiştirilmektedir. Hegemonik erkekliklerin gündelik hayattaki bu yeniden üretimi, toplumsal cinsiyetle ilişkili toplumsal değişimin çok zor olmasının nedenidir. Ancak, bu yapıya karşı çıkmanın, onu kısıtlamanın, değiştirmenin, ona meydan okumanın ve onu yürürlükten kaldırmanın nüveleri de yine hegemonik erkekliklere şekil verilen bu çoklu alanlarda ve yörelerde bulunmaktadır. (2019, ss. 220-221)

Michel Foucault’un öznenin bir töz değil, bir biçim olduğuna ve bu biçimin de “öncelikle ve daima kendisiyle özdeş” (2007, s. 234) olmadığına dair söyleminde de olduğu gibi toplumsal cinsiyetteki değişken yapının gündelik hayat içinde oynak olduğu görülebilir. Ancak bu değişim

4 Connell, hegemonik erkekliğin yanı sıra, bir hiyerarşi gibi konumlanan farklı erkekliklere atıf yapar. Bunlar: tabi kılınan erkeklik (*subordinated masculinity*) işbirlikçi erkeklik (*complicit masculinity*) (Connell, 1998, 154) ya da marjinalleştirilen erkeklik (*marginalized masculinity*) (Carrigan, Connell ve Lee, 1985, s. 560)

hiçbir zaman çok doğal bir süreç olarak gelişmez. Büyük oranda, toplumsal dönüşüm süreçlerindeki biyopolitik ve ataerkil düzeni güçlendiren manevralarla belli bir süre de olsa öğretilir, dayatılır, alıştırılır bir özellik gösterir. Belki de Serpil Sancar'ın hegemonik erkekliği düşünürken yalnız cinsiyetler arası ilişkileri değil, “devingen bir iktidar ilişkileri oluşum alanı”nı düşünmek de gerekir (2016, s. 36) ifadesini bu açıdan değerlendirmelidir. Messerschmidt, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin hepsinin kolektif bir biçimde toplumsal yapıyı oluşturduğunu, hegemonik erkekliğin bireysel pratiklerinin cam bir fanusta olup bitmediğini, aksine, bu pratiklerin, duruma göre cinsiyetlendirilmiş olduğunu ve söylemsel düzlemdeki toplumsal yapılardan belirli zaman ve mekânlarda etkilenirken, karşılığında onları yeniden ürettiğini söyler ve ekler: “Hegemonik erkeklikler, eşzamanlı olarak belirli toplumsal ilişkileri ve anlamları üreten toplumsal pratikler biçimidir ve kültürel açıdan kesinlikle kayda değerdirler” (2019, s. 182).

İktidar mekanizmalarının toplumu biçimlendirmeyi hedefleyen yapısına (Foucault'nun gözetleme, denetim ve disiplin mekanizmaları ile de tartışmaya açtığı devlet müdahalelerine) koşturarak, hem Batılı hem Doğulu modernleşme hamlelerinin ilk adımlarından biri olan beden denetimi, gerek adabımuaşerete ilişkin kurallar gerekse cinselliğe yönelik yaptırımlar ile şekillenir ve bir tür rasyonelleştirme tavrının da bunu takip ettiği görülür. Bu rasyonelleştirme, sadece iktidar mekanizmalarının bekâsını sağlamaya ve toplum üzerindeki gücünü arttırmaya yönelik değildir: Günün koşulları içinde kültürel değişimin gerekli olduğu fikrini de beraberinde getirir. Kültürel değişim, bazı toplumsal cinsiyet kodlarının yeniden vurgulanması, bazılarının ise çağa göre yeniden gözden geçirilmesini, yani bir çeşit yeniden kurgulamayı içerir. Çünkü toplumsal cinsiyet, yapısı gereği, kurgulandığı zamanların her birinde, her seferinde yeniden ve yeniden tanımlanma değişkenliğine sahip olmakla, çeşitli iktidar ve denetim mekanizmalarının da oyun alanı olmuştur. Kurmaca metinler, bu oyun alanının önemli belirleyenlerindendir.

Kamusal alana ilişkin endişelerin, asır sonunda özel alana ilişkin endişelere bağlandığı ve devlet söyleminin müdahale alanını buraya doğru genişlettiği izlenir. Bu söylemin içeriğinin ne olduğu, ne şekilde ve nelere ilişkin kurulduğuna yeniden bakılmalıdır. Kurmaca veya değil, özellikle Abdülhamid döneminde beden denetimine ve aileye ilişkin politikalar birtakım modernleşme girişimleri ile birlikte bir rasyonelleştirme tutumunu da içermektedir. Bedene ilişkin tutum ise kadın ve erkek bedenine ilişkin sağlık ve nüfus politikaları, adabımuaşeret, cinsellik, evlilik gibi konular etrafında şekillenir. Bundan hem kadın bedeninin hem erkek bedeninin nasibini aldığı görülür.

Mustafa Reşit'in *Penbe Ferace* adlı romanı da bu açıdan dikkate değerdir. Bu cep romanı, penbe feracesi ile mesire yerinde görüp etkilendiği Seher ile Faust Operası'nı izlemeye

giderken bir otelde tanıştığı *femme fatale* Kılaret karşısında eli kolu bağlanan Server’in iki kadına da duyduğu ilgiyi sürekli kıyasladığı, mesudiyeti ararken felakete gidebileceği yola doğru sürüklenen hikâyesinden oluşur. Romanın temel çerçevesinde, farklı kadınlıkların sürekli kıyaslanması ile yapılabilecek kadınlık tartışmasının yanı başında gerek yaşı gerek mesleği gerek ilgileri gerek rasyonelliği ile ideal erkeklik normlarına yerleşebilecek bir erkek figürünün savruluşu ile erkeklik tartışması da yapılır. Romanın sonunda beden-zihin ikiliğinde bedenini gayrimeşru ilişkiler ve alkolle kirlitse de zihnini muhafaza edip etmediğine, yapacağı seçimlerin doğruluğuna göre meşru ve mesut bir aile imkânını yakalayıp yakalamayacağına odaklanılır.

2. Rasyonel Bir Erkeğin Kaybolan Rotası:

Connell’in şu uyarısını göz önünde bulundurmak gerekir: “Hegemonya topyekûn denetim demek değildir. Kendiliğinden gelişen bir şey de değildir. Akamete uğrayabilir. Hatta kendi kendini bile akamete uğratabilir” (2019, s. 85). Bu romanın erkek karakterinde de bu akamete uğrayış görülür. Esasen akılcı, bilime düşkün, matematiğe meraklı, sürekli okuyan, asker (Nevton) Server’in, eğlence düşkünü ve her tür mekânı bilen, gezen arkadaşı Cemal ile karşılaştırılmalarıyla başlayan anlatıda, Cemal’in Server’i kendisinin gezdiği yerlere götürmeye başlamasıyla, akılcı Server’in arzularının kuklası olmaya adım attığı görülür. Her iki genç de bahriye zabıtidirler, zevkleri dışında anlatıcı ikisi arasında bir zıtlık çizmez⁵, dolayısıyla aralarında zıtlıktan doğan bir güldürü unsuru yoktur. Server için tiyatrolar, mesireler, hasılı bütün eğlenceler meçhuldür. Romanlardan nefret eder. Çalgı, teganni, raks canını sıkar. İnzivayı sever, sıhhatini tehlikeye koyacak derecede çalışır (1892, s. 5). Anlatıcı, “böyle bir adamın süse falan da ehemmiyet vermediğini beyan zaidir” (s. 6) diyerek onu züppe tipinden oldukça uzaklaştırmaktadır. Tüm bunları seven Cemal’in de herhangi bir olumsuzluk yaşaması ve komik duruma düşmesi ya da dönemin züppe tiplerine benzer olaylar yaşaması söz konusu değildir. Üstelik Cemal’in bir vasıta olmaktan başka bir etkisi de görülmez olay akışında.

Cemal’in, dostu Yegane Hanım için Göksu’ya gittiklerinde, kadının yanında gördükleri penbe feraceli kadın dikkatlerini çeker. Kadın tülün altından bile çok güzeldir ve Server’le birbirlerini beğendikleri anlaşılır. Oysa adı Seher olan ve Boğaziçi’de bir köşkte ailesi ile oturan bu kız, Server’in tam aksidir: “Kemal-i maharetle keman çalar, resim yapar, roman okumaktan pek çok mütelevviz olur. Ulum-i tabiiyeden bâhis kitaplardan ziyade kitab-ı

5 Bu iki genç tabiat olarak birbirlerinden oldukça farklıdır. Bunu ilk olarak vapura bindiklerinde “yer seçimi” konusundaki farklılıklarına anlatıcının yaptığı vurgularda görürüz. Server yan taraflardan birine çekilip kitap okumak isterken, Cemal Bey ise “memer-nâs” yani herkesin geçtiği bir yol olan mahalde oturmak ister.

tabiatı mütalaa eder” (ss. 15-16). Göksu’dan sonra o gece Server ve Cemal, Beyoğlu’na giderler. Fransız tiyatrosundan bilet alırlar. Cemal, Server’i oyundan önce yemeğe götürür. Server gittiği yeri küberâdan birinin konağı zanneder ama Cemal buranın bir otel olduğunu söyler. Fransız tiyatrosunda şarkı söyleyen üç matmazel gelir ve içlerinden adı Kılaret olan ile koyu bir sohbete başlar Server. Cemal, Server’in bu değişimini şaşkınlıkla izler. Daha kadınla ilk temasta hemen yaşanan değişimle, Server ömründe güya ilk defa burada şampanya içer. Ancak alkolü kendisine birinin sunduğu ya da bir ısrarla içtiği gibi bir ima söz konusu edilmez. Server, Kılaret’in güzel olduğunu kabul etse de Seher’le kıyaslar ve Seher’i daha güzel bulur. Ancak çıkışta Kılaret’in evine gider.

Parla’ya göre ilk dönem Tanzimat yazarları, Batı’dan gelecek tehlikeyi duyusallıkta ya da şehivilikte görmüşlerdir. Bu romanlarda aşk, şehivilik ve sevgi diye ikiye ayrılır. Kadın karakterler ise bunlardan hangisine bağlı kaldığına bakılarak melek kadınlar ya da yoldan çıkarıcı, şeytan kadınlar ilan edilirler. İkinci tür kadına uyan erkeğin sonu da felakettir (2010, s. 19). Üstelik ele alınan neredeyse tüm romanlarda, cinsellik söz konusu olduğunda genelde kadın şeytan, erkek ise onun naif kurbanıdır. Bu romandaki anlatıcı da Server’in ikircikli tutumunu örtbas etmek istercesine, kadının cazibesinin derecesine atıf yapar. *Server gibi birinin bile* bundan kurtulmasının imkânsız olduğunu söyler (vurgu bana ait, 1892, s. 32). Bu savunma biçimi Ahmed Midhat’ın, Râkım’ın da sonuçta arzularının olduğunu, bir melek olmadığını kabul ettiği sözlerine benzemektedir (2012, s. 76). Üstelik *femme fatale* Kılaret gibi kadınların cazibesinden kurtulamayan kurban erkek modeli de, asır sonuna kadar sık işlenmiş bir motiftir. Ancak Server, anlatıcının verdiği tasvir hatırlanırsa, bu kurban erkeklerle kıyaslanamayacak derecede rasyoneldir.6 Sabah olup Server Heybeliada’ya dönerken anlatıcı Server’i, iki mıknaş arasında kalmış bir iğneye benzetir (s. 32). Burada erkeğin seçen özne değil, seçilen tarafmış gibi aktarılmasından çok, aradaki çaresizlik durumu, iradesinin elinden alınışına atıf yapılır. Bu anlatım, kadınların etkisine bir anda kapılan *İntibah*’ın Ali Bey’ine ya da *Araba Sevdası*’nın Bihruz’una benzese de bu karakterler arasında erkekliklerin biçimlerinden kaynaklanan farklar vardır. Her şeyden önce Server yaklaşık 30 yaşındadır, yani Ali Bey gibi örneğin çok genç ve toy bir erkek değildir. Bu hemen kapılma, alkole başlama Ali Bey’in “*intibah*”ına benzemez.

6 *Femme fatale* kadınlara ilişkin ayrıntılı bir tartışma için bkz. Murat Arpacı’nın “Cinsiyet, Kötülük ve Beden: Femme Fatale İmgesinin Kültürel İnşası”. Arpacı bu yazıda bu inşaya yönelik R.C. Moreas’tan da yola çıkarak şöyle der: “Kadınlara dair toplumsal, politik, ekonomik, ahlaki ve cinsel endişeyi *femme fatale*’in bedeni üzerinden birbirine bağlayan ideolojik korku, bir yanıyla eril hegemonyanın güç kaybına uğrayacağına yönelik korkudur. Modernitenin kültürel yorumunda erkek öznelliğinin özdeşleştirildiği toplumsal tip flaneur iken kadın öznelliğinin *femme fatale* ile özdeşleştirilmesi, esasında bize kültür tarihinin ve yazınsal alanın erkeklik üzerine nasıl inşa edildiği gösterir. Bu yalnızca kültürel değil epistemolojik bir ayırmadır. Moderniteyi seyreden kentin özgür figürü flaneur ile seyirlik nesneye dönüştürülen *femme fatale*, eril özne ile dişil nesne arasındaki cinsiyetçi ayrımı ve buna yaslanan erkek-akıl ve kadın-beden özdeşliğini yeniden üretir. Bu anlamda *femme fatale*, flaneur figürüne karşıt bir konumda yer alır, çünkü o modernitenin bir kahramanı değildir” (s. 141).

Bunun dışında Server, Ali ve Bihruz gibi hesabını kitabını bilmeyen bir adam da değildir, oldukça rasyonel, meslek sahibi bir erkektir ve bu tip bir hayatı görmemiş değil, tercih etmemiş resmedilir. Aynı gün iki kadınla birden yaşadığı bedensel ve duygusal yakınlaşma, belki de bu yüzden rasyonel erkekliğinde açılan daha büyük bir gedik olur.

Anlatıda geçen kısa sürede hemen bir seçim yapmak isteyen Server’in zihninde oluşan hayalde iki kadın konuşur. Güya bu iki hayalden7 feraceli olan; “Mesudiyet, meşruiyettir. Âtîyi düşün!” (s. 32) derken, Kılaret ise; “Feylesof ol! Endişe-i âtî ile fırsattan istifade etmemek mecnûnların kârıdır” (s. 32) der. Bu iki kadın ve onlara yönelik düşünceler, eylemler arasındaki fark, okuyucuya anlatıcının ve denetiminin metindeki durumunu da gösterecektir. Ancak metinde hem okuyucunun hem Server’in feraceli ile ilgili bilgisi oldukça sınırlıdır. Genç adam bir yandan Cuma ve Pazarları Göksu’ya giderken8, ki bu gidişlerden sürekli pembe feraceli hanımı görmeye gittiğini düşündürür, haftanın birkaç gecesini de Beyoğlu’da geçirir. Haftada yalnız iki gün dersi olduğundan diğer günler de gündüzleri Beyoğlu’da vakit geçirir.9 Daha sonraları Kılaret’in dairesine gider. En son Kılaret’in kaldığı otelde bir oda tutup oraya taşınır ve piyano, teganni ve bezik ile vakit geçirir. Murat Arpacı da yazısında *femme fatale* kadının bedeninin seyirlik bir arzu nesnesi olarak sunulduğunu ifade eder:

Femme fatale mutlaka dans eder ve bu dansıyla herkesi büyüler. Femme fatale’in ne olmadığı konusunda da kültürel temsiller mutabıktır. Femme fatale “ideal” bir eş, “makbul” bir evlat ya da anne değildir. Temsillere göre o ölümcül bir tuzak ve tehlikeli bir maceradır. Çünkü temsillerin ideolojik mantığında femme fatale tam da aileyi, evliliği, anneliği ve bu kavramlar etrafında inşa edilen toplumsal normları ve değerleri tehdit eden bir figür olarak yer almaktadır. (s. 141)

Romanın anlatıcısı da Kılaret’ten söz etmeden araya girip Server’in üzerindeki etkisini, karakterin tüm alışkanlıklarından nasıl vazgeçtiğini şöyle bir örnekle aktarır: “Vaktiyle mütalaadan başka bir şey ile mütelevviz olamayan Server, kitaplara, risalelere, gazetelere artık nazar-ı nefretle bakıyor idi” (s. 46).

7 Okulda dalgındır, iki kadının hayalini sürekli kıyaslamaya, tartmaya devam eder. Ertesi gün Kılaret’ten bir davet alır. Biraz tereddütten sonra son vapurla İstanbul’a gider. Kılaret ile gezip tozarlar. Birkaç gün sonra özenle hazırlanıp Göksu’ya gider. Yegâne Hanım ile Seher Hanım kendilerini belli edecek bir tonla konuşarak önünden geçerler. Yegâne’nin müstehzi tavrı ve kahkahasına Seher eşlik etmez. Server önce sinirlenir, ama sonra Seher ile göz göze gelir ve öfkesi buhar olur. Ancak yine de terslenir onlara. Ertesi gün okulda bir ihtiyar kadın kendisini ziyarete gelir. Kadını Seher özür dilemek ve yapılan kabalığı tasvip etmediğini göstermek için göndermiştir. Server’in gözünde zaten Seher gibi bir kadına yaraşan da budur.

8 “Birçok yerleri dolaştıktan sonra köprüden vapura binip Rumeli hisarına çıktı. Bir kayığa rakiben Göksu’ya gitti”

9 “Ertesi gün Kılaret’ten bir davetname aldı. Bir hayli tereddütten sonra son vapur ile İstanbul’a indi. O gece tiyatro yok idi. Taamdan sonra tenezzüh için Zincirlikuyu’ya kadar gitmelerine dair Kılaret tarafından vâki olan teklifi maatteşekkür kabul ederek açık bir araba getirtti. Şişli’den biraz ayrılınca Kılaret dedi ki: -Biraz yürüyelim!” (ss. 35-36)

Server, bir gün basit bir nedenle Kılaret'ten şüphelenir, akşam evine dönünce “birdenbire” kendi hâlini pek kötü bulur ve düşünmeye başlar. Nakit parası bitmiş, hatta arkadaşlarından biraz borç almıştır. Böyle giderse sonunun kötü olacağı anlatılır. Şenol Topçu, hegemonik erkekliği kazanmak için verilen mücadelede erkek öznelerin “hem ekonomik hem de sembolik iktidara sahip olmaya yönelmekte” olduklarını söyler (2012, s. 231). Server'in ekonomik olarak çöküşü, onun erkekliğindeki güçten düşmenin son göstergelerindendir. Bu hayattan elini çekmek ister ama nasıl yapacağını bilemez. Bir akşam imzasız bir mektupla Kılaret'in bir otelde başka biriyle olduğunu öğrenir. Server, kadının nerede kimle olduğunu bir şekilde araştırır, bulur. Aldatıldığı için ne kızgındır ne de üzgün, aksine bu durumdan çok memnun olur. Çünkü servetinin üstünde bir işe kalkışmış, Kılaret'in kendini ona adadığını sandığı için nasıl ayrılacağını bilememiştir.10 Oysa şimdi bu hayattan kurtulabilecektir ve doğru yönü yeniden bulmuşçasına şöyle der: “İşte ben yine sevgili kitaplarımdan istifadeye gidiyorum” (s. 61). Romanın sonunda kendi kendine düşünen Server'in söylediği şu sözleri okuruz: “Bu kadar rahatsızlığa hep o penbe ferace sebep oldu. Ümid ederim ki yine o penbe ferace bunlara hitam verip bâis-i mesudiyetim olacaktır” (s. 63). Bundan sonra yazıhanesine gider ve Seher'in babasına bir tezkire yazar ve anlatı bu eylemle son bulur.

Aile konusunun önemli yer tuttuğu 19. yüzyıl Osmanlı kurmacası tam da Connell'in atfı yaptığı türden bir karmaşıklık nedeniyle denetim sorununun kilit öğelerinden biridir. İktidar açısından beden denetiminin bekârlar üzerinde sağlanması görece zordur; oysa aile kurulması nispeten bu denetimi kolaylaştırır. Bu yüzden aileye ilişkin bir söylem dizgesi kurmak bir yazar-aydın sorumluluğu gibi işler. Cep romanlarının hemen tamamında aileyi yıkmak kadın ya da erkek için büyük bir cezalandırılma sebebi olarak yerleşir, aile olmak ise yönlendirilen ve istenen bir durum olur. Server, hayalî Seher'in sözleriyle, âtiyi düşünmüş, mesudiyeti meşruiyette aramak yoluna giderek ideal aile imkânına doğru adım atmıştır.

Peki, mesele sadece meşruiyet midir? İdeallik ve rasyonellik, temaşa hâlinde gezinen, sürekli aşk üzerine tefekkür eden, etrafındakilerle değil, onlara bakarak zihnindeki imajlarla diyalog hâlinde olan Server için nasıl yeniden yakalanabilir? Askerlik de, hegemonik erkeklikte olduğu gibi, birtakım güç, iktidar, sağlamlık varsayımlarını beraberinde getirdiği için normatif bir düzende “doğal” bir beklenti oluştururlar. Norm olması büyük oranda, ideale dair bir tasavvura zemin olmasındandır. Server'in kendi hayatının, davranışlarının sakın ve anlatıcının överek onayladığı biçimde bilimsel, rasyonel oluşu bu zemine yakın durduğunu gösterse de zeminin kayganlığını işaret edencesine kolayca etkilenmiş olmasının altının

10 Esasen bir aldatma tam olarak söz konusu değildir. Kılaret, Server'den kurtulmak için ona oyun oynamıştır.

çizilmesi mühimdir. Bu da, hegemoninin performe edilemeyeceği kadar bedene ve hayallere yenik düşmüş bir erkek olmasına bağlıdır.

İstanbul bütün anlatı boyunca sürekli gezilen bir yerdir, mekân asla sabitlenemez çünkü Server’in zihni de bedeni de kararsız gezinmektedir. Server sürekli gezer, gezerken izler, temaşa eder,¹¹ düşünür ama az söyler, hatta söylemez. Dikkat edilirse Server, mesleğini yaptığı ve ayağını yere daha sağlam bastığı Heybeliada ile şehir arasında sürekli gider gelir. Şehir, Server’in kontrolünü yitirdiği, vapur iki mekân arasında gidip gelirken sorgulamalar yaptığı, Heybeliada daha az kalındıkça rasyonellikten daha da koptuğu yerler olarak çizilmektedir. Burada da hem mekânlar arası gidiş gelişi sağlamakla sabit olmayan bir mekân olarak hem de mekânı değiştirirken zamanın geçişine denk düşen bir eyleyici olarak vapurun işlevselliği önemlidir. Bu bedensel ve zihinsel salınımların arasında sorgulamalar da vapurun bir nevi kronotop¹² gibi varlık gösterdiğini düşündürür. İki mekândan şehir bedensel hazları, ada rasyonel düşünce, okuma ve zihinsel kontrolü temsil ederken, adanın anlatıdaki rolü silindikçe, şehir bedensel haz ve aşkın arasında kalınan bir yere dönüşür. Bedensel hazların, dönem eleştirisi yapan metinlerde, erkekleri ve kadınları tipolojikleştirmede bir misyonu vardı. Ancak aşkın, bedensel hazzın karşısında çeşitli faktörlerin de etkisiyle önceki mîknatıs konumundan ayrılıp rasyonel zihnin yerini ikame etmeye başlaması, önceki dönem romanlarından farklılık gösterdiği gibi, Seher’in anlatılışına da zıt görünmektedir.

Esasen her iki kadın karakter de, Server’in başta tarif edilışinden anlaşıldığı kadarıyla, Server’in doğasına aykırıdır. Server ne kadar akılcı ise Seher o kadar hayal-peresttir. Server sakin hayatı, bilimi ne kadar sever, eğlenceden (tiyatro, müzik, gece hayatı, alkol, kumar) ne kadar hoşlanmaz ise Kılaret o kadar böyle bir hayatın tam merkezinde kurgulanır. Server, birini Göksu’daki mesire yerinde görüp onunla flörtleşir, biriyle tiyatro öncesi otelde tanışıp sohbet eder. Bu kadınlarla olan ilişkiye ve verdiği karara bakıldığında, hakkında pek az şey bildiği Seher ile evlenmeye karar vermesi ideal erkekliğin yeniden bulunması için yeterli ölçüt değildir. Meşruiyet içinde bir ilişki yaşama kararı da doğru erkeklik kodunun öncüsü değil, ardılıdır. Server’in rotasını belki kısmen yeniden bulmasını sağlayan iki şey vardır: ilk olarak maddi tükenişinin farkına varmak, ikinci olarak da onun rasyonel dünyasının kurucu

11 Fatih Altuğ, “Çoğul ve Çok Katmanlı İstanbul’u Temaşa Etmek” adlı yazısında *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cekakeş* romanının Favin’inden söz ederken bu söylemi kullanır ve ekler: “Seyir hâlinde etrafı seyretmeyi, yürüme ve bakışının birlikteliğini aynı anda içerir. Favin’in şehir deneyimi de bu anlamda hareketlidir” (2019, s. 60). Server’in Favin kadar şehri neredeyse tavaf ettiğini söylemek elbette mümkün değildir ama gittiği yerlerin çoğu onun için yeni tecrübelerdir, yaşadıkları gibi... Bu yüzden temaşa etmek deyiminin Altuğ’un söylediği manada Server’e de uygun olduğunu söylemek mümkündür.

12 Ayşe Demir, çalışmasında Bahktin’in “kronotop” kavramından yola çıkar, öykülerde zaman ve mekân uzamlarının bazen kesiştiğinden söz eder. Demir, bu kronotopların insanlar ve şeyler açısından değişimi de gösterdiğini söyler (s. 338).

öğelerinden olan bilimsel kitaplara dönüş yapmak: “Elveda ey âlem-i sefahat! Elveda ey şampanya şişeleri! İşte ben yine sevgili kitaplarımdan istifadeye gidiyorum” (1892, s. 61) der kararını verdiğinde ve belki de sesini en net duyduğumuz sahne de burasıdır. Rotasını bulmasını sağlayan iki şey de onun mesleği ile ilişkili olan geri dönüşlerdir. Evlilik, erkekliğin tamamlanmasının ve toplumsal meşruiyetini kazanmasının son adımıdır ve ancak hazzın her türlü yaşandıktan sonra elde edileceği için idealden uzaklaşan ama kendi hegemonisini kuran bir yapıya kavuşmaktadır. Hegemonik erkekliğin gerçekleşmesi için yalnızca bir heteroseksüel ilişki kurmak da yeterli değildir çünkü. Ancak aile kurulabilecek bir heteroseksüel ilişkinin gerçekleşmesi ile normatif ve ideal yapıya yaklaşılabılır. Burada bir üçüncü faktör daha ima edilir: Kılaret bedenini paylaşan kadındır, oysa Seher, mesire yerlerinde gezse de, ima edildiği gibi her yönüyle “feraceli”dir. Server kendi hayatı üzerinde yeniden elde edeceği tasarruf gücünü, Seher’in yalnız kendisine ait olmasıyla yani onun bedeni üzerinden de sağlayabilecektir. Bu belki de öjeni üzerine düşüncelerin kendini gösterdiği asır sonu tartışmalarına bir eklemelenmedir: Ailenin ancak böyle bir kadınla ve kendini her açıdan temize çekmeye hazırlanan böyle bir adamla kurulabileceği düşüncesiyle...

Sonuç

Öncesinde şehrin farklı mekânlarına da şehrin kadınları gibi ne ilgi duymuş ne de onları istemiş olan bir erkeğin, şehrin mekânları arasında savruluşunu, kadınlar arasında bir türlü yapamadığı seçimi ile beraber izlemek mümkün olur. Server’in benlik algısının tüm sınırlarını ihlal eden aşklar, zevkler ve mekânlar arasındaki serüveni sırasında fark edilen şudur: Heybeliada’daki sakin yaşam biçiminden, mesleğinden, kitaplarından ve dolayısıyla rasyonel aklı telkin eden ve oluşturan bilimsel bilgidan uzaklaştığı anda şehrin, kadınların ve yeni yaşam biçimlerinin girdabında tüm rotasını yitirebilen Server, modern Osmanlı ailesinin olası fertlerinden biri olduğundan, disiplin altına alınması gereken bir kimlik olarak çizilir. Server, seçmeleri ve özgürlüğü konusunda herhangi bir sorunla karşılaşmayan, Baudelaire’in deyişiyle “kalabalıkların adamı” ya da Poe’nun ifadesiyle “tedirgin” adam (Benjamin, 2006, s. 142-143) olarak nitelendirilebilecek flaner kimlik de değildir. Ama normatif erkeklikten uzaklaşan, Osmanlı ailesi ideale 30 yaşına gelmiş bir erkek olarak bile yerleşememesi sebebiyle hayatı düzene sokulması gereken bir karakter olarak adeta yoğrulur roman boyunca. Bu yoğrulma sırasında şehri, yaşamları, kendi yaşadıklarını daima temaşa eder ve her şeyi kıyaslar. Düzenli bir hayatı kaybedip şehirde savrulan Server’in, yeniden ama bu sefer daha ideal bir düzene kavuşması gereklidir.

Görüldüğü gibi ideal erkeklik ve aile rotaları, hegemoninin yalnızca başka bedenler üzerindeki tasarrufunun yitiminden kaynaklanmaz. Başka bedenlere ya da zihinlere kapılan,

uyan erkeklerin kurmacaların başında çizilen ve vaat edilen idealden uzaklaşmalarıyla rotalarını kaybettikleri de görülür. Nevton Server doğru yolu geç olmadan, yine kendi aklına, kitaplarına, meşruiyete ve steril bir kadın bedenine sığınarak ve kendi bedenini ve hayatını sterilleştirme kararıyla bulabilir. Burada dikkati çeken, Heybeliada’da yaşarken rasyonel olan, bedensel hazlara kapılmayan asker Nevton Server’in, daha Doğulu kimliklerin gezindiği ama Batılılaşma ile kullanıma açılan bir eğlence mekânı olan Göksu’nun yanı sıra Batılı eğlence yerleri Tepebaşı Bahçesi, Beyoğlu, Fransız tiyatrosu ve otellerde gezinmesiyle hem bedensel hem zihinsel olarak kaybettiği rotasını Batılı eğitime, kitaplara (ulûm ve fûnûn kitapları) ve bir şekilde Batılılaşmış ama Doğulu bir kimliğe yani Seher’e çevirerek bulmasıdır. Bu da itidalli, ölçülü davranması beklenen asır sonu erkekliğinin, ilk dönem romanlarındaki ideal karakterlerle benzerlik ve farklılıklarını ve toplumsal dönüşümü göstermesi açısından yeniden tartışılması ve 19. yüzyıla ilişkin yekpâre bakışın sorgulanması gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça / References

- Ahmed Midhat Efendi. (2012). *Felâhât-ı Bey ile Râkım Efendi*. (Haz. Ş. Baş Çağın). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Arakel Tozlıyan. (1891). “Cep Romanları Hakkında Nâşirin İfâdâtı, Mülâzâtıyla Eserin Şerâit-i İştirâsı”. *Meyl-i Dil*. (Ahmed Rasim). İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.
- Altuğ, F. (2019). “Çoğul ve Çok Katmanlı İstanbul’u Temaşa Etmek”. *Roman Kahramanları*, 38, 59-65.
- Arpacı, M. (2019). “Cinsiyet, Kötülük ve Beden: Femme Fatale İmgesinin Kültürel İnşası”. *Fe Dergi* 11, 1, 140-154.
- Bachelard, G. (2019). *Mekânın Poetikası*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Benjamin, W. (2006). *Pasajlar*. (A. Cemal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Carrigan ve diğer. (1985). “Toward a New Sociology of Masculinity”. *Theory and Society* 14(5), 551-604.
- Connell, R. W. (1998) *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R. W. (2019). *Erkeklikler*. (N. Konukçu, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Demir, A. (2009). “Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)”. (Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi). Yök tez no: 240824
- Genette, G. (1997). *Paratexts: thresholds of interpretation*. Cambridge University Press.
- Labarre, A. (1994). *Kitabın Tarihi*. (G. Üstün, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Messerschmidt, J.W. (2019). *Hegemonik Erkeklik: Formülasyon, Yeniden Formülasyon ve Genişleme*. (Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi, Çev.) Ed. Günay-Erkol, Çimen ve Nurseli Yeşim Sünbülöğlu. İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Mustafa Reşid. (1892). *Penbe Ferace*. İstanbul: Enver Efendi Matbaası.
- Parla, J. (2010). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Topçu, Ş. (2012). “1980 Sonrası Türk Öyküsünde Erkek ve Erkeklik Olgusu”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi). Yök tez no: 320453
- Watt, I. (2018). *Romanın Yükselişi: Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*. (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.